

“TÜRKÇE KONUŞAN RUS ÇARI”NIN KAFKASYA SEYAHATI (1837) VE OSMANLI DEVLETİ

Mustafa Aydın*

Osmanlı Devleti XIV-XV. yüzyılda sınırlarını hızla genişlettiği ve gücünün en üst seviyeye doğru yaklaştığı bir sırada kuzeyde de Rusya knezliği hızla gelişen bir devlet olarak dikkat çekmektedir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Rusların ilgisinin, Osmanlı Devleti'nin önemli nüfuz alanlarından birini teşkil eden Kafkasya'ya karşı arttığı görülmektedir.

Bu durum Çar I. Petro'nun (1689-1725) Afgan-İran mücadelesi esnasında İran'a yardım bahanesiyle 1722'de Hazar denizi kıyılarına gelmesiyle en üst düzeye ulaşmıştır.¹ Bu ziyaretin üzerinden yüz on beş yıl geçmesinin ardından ikinci bir Rus Çarı I. Nikola² Kafkaslar'da görülmektedir. Çar I. Nikola'nın Kafkas hakimi³ sıfatıyla yapacağı bu ziyaret ile ilgili, daha Mart 1837'de Rus Savaş Bakanı Kont Çernişev Kafkas Kolordusu komutanı Baron Rosen'e Çar'ın

* Ar. Gör Dr., İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Bununla ilgili bk. J. V. Klaproth, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien Unternommen in den Jahren 1807 und 1808*, I, 345-350; John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (çev. S. Özden), (3. baskı), İstanbul 1995, s. 297; W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People*, London 1932, s. 184; Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul 1961, s. 102-103; Süleyman Eliyarlı, "Azerbaycanın Beynelhalk Çekişme Meydanına Çevrilmesi", *Azerbaycan Tarihi*, (red. S. Eliyarlı), Bakı 1966, s. 466-487; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1995, s. 175-195.

² Çar I. Nikola II. Katerina'nın 1796'da ölümünden sonra Rus tahtına oturan I. Pavel'in (1754-1801) üçüncü oğlu olup, I. Aleksandr'ın 1825'de ölümünün ardından tahta çıkmıştır. Çar I. Nikola ile ilgili daha detaylı bilgi için bk., N. Drujinin, "Nikolay I", *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya*, XLII, 130-133; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, (3. Baskı), Ankara 1993, s. 317-336.

³ 1829 Edirne Andlaşmasının ardından kağıt üzerinde Kafkas hakimiyetini götüren Rus Çarlığına karşı yerli halkların pek çok cepheye verdikleri mücadeleler uzun süre devam etmiştir. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Muhammed Tahir el Karahi, *İmam Şamil'in Gazavatı*, (Osmanlıcası T. Mevlevi), İstanbul 1334; *Sechzig Jahre des kaukasischen Krieges mit besonderer Berücksichtigung des Feldzuges im nördlichen Daghestan im Jahre 1839*, Leipzig 1861; Baddeley, a. g. e.; Kurat, a. g. e.; Erel, a. g. e.; N. A. Simimov, *Muridizm na Kavkaze*, Moskva 1963; General Musa Kundukhov'un Anıları, (çev. M. Yağan), İstanbul 1978.

Eylül ayı içinde Kafkasya'yı ziyaret edeceğini bildirmiştir.⁴ Çar'ın Kafkasya seyahatinin amacı; gelişmeleri yakından görmek, orada hamî gibi görünerek Kafkas halkının Rus işgaline olan tepkisini azaltmak ve belki de en önemlisi Kafkas bağımsızlık hareketinin lideri olan Şeyh Şamil'in kendinden af talep etmesini sağlayarak⁵, burada Rus işgaline karşı sürdürülen bağımsızlık hareketini sona erdirmek ve ardından da Rus hakimiyetini pekiştirmektir. İhtimal ki bu ümit ve düşüncelerle Kafkas seyahatine başlayan Çar, Sivastopol'dan "Polyarnaya Zvezda"⁶ adlı gemiyle hareket ederek 21 Eylül'de (3 Ekim 1837) Gelincik'e, ardından da 23 Eylül'de (5 Ekim) Anapa'ya gelmiş ve buradan Kırım'a geri dönmüştür.⁷ Daha sonra Çar Osmanlı heyetinin de kendisini Gümrü'de "Hoşâmedi" için beklediği seyahatine 27 Eylül'de (9 Ekim) Redutkale'den başlamış ve sırayla; Kütais, Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, Serdarabad, Ecmiadzin, Revan ve Tiflis'i ziyaret etmiştir.⁸

Çar'ın Kafkasya seyahati Osmanlı Devleti'nde de ilgiyle karşılanmış ve Osmanlı Devleti yetkilileri de İstanbul'daki Rus elçisine Çar'ın Kafkasya'ya ziyareti vaki' olursa Padişah II. Mahmud adına Çar'a "Hoşâmedi" için Erzurum Valisi Esat Paşa'nın görevlendirileceğini bildirmişlerdir.⁹ Çar'ın ziyaretinin kesinleşmesi üzerine kendine verilen emir doğrultusunda hazırlıklara başlayan Esat Paşa, ziyaretle ilgili takirinde¹⁰; iki devlet arasındaki dostluk gereğince tebrik merasimini yerine getirmek için kendine "irade" buyurulduğunu, hatta Çar geldiği takdirde verilmek ve gelmezse saklanılmak üzere "Name-i hümayûn"la bir adet sureti ve bir emirname ve bir kıta "talimat" gönderildiğini belirtmiştir. Hemen akabinde Emirname ve Talimatta belirtildiği gibi Erzurum'da bulunan Rus Konsolosu Çifkin, Esat Paşa'nın yanına çağırılmış ve

⁴ Semen Esedze, *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali*, (çev. M. Paşu), Ankara 1999, s. 39-40.

⁵ Nitekim Çar'ın Kafkasya seyahati öncesi Şeyh Şamil'le temasa geçilip, ardından yapılan görüşme esnasında savaşı bırakması için iknaya çalışılması ve daha sonra 1 Ekim'de gönderilen mektuba 6 Ekim'de ve hemen akabinde gönderilen mektuba da 10 Ekim'de Şamil tarafından kesin bir dille ret cevabı verilmesi, Rusların bu ziyaretle ilgili en önemli beklentilerinin Şamil'in Çar'ın huzuruna çıkarılması olduğunu gösterir niteliktedir. Bununla ilgili bk. Baddeley, a. g. e., s. 294-295; Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, London 1994, s. 92-94. Bu arada Baddeley'in eserinde Şeyh Şamil'in ikinci mektubu cevaplandırıldığı tarih olarak 28 Eylül (10 Ekim) olarak belirtilmiştir. Bu tarih üçüncü mektubun cevabının gönderildiği tarih olsa gerektir. Bu hususla ilgili de bk. Baddeley, a. g. e., s. 296.

⁶ Esadze, a. g. e., s. 39.

⁷ Baddeley, a. g. e., s. 297; Esadze, a. g. e., s. 38-41. Ayrıca Esadze'nin eserinde Çar'ın Gelincik'e varış tarihi 20 Eylül (2 Ekim) olarak zikr edilmiştir. Buna dair bk., Esadze, a. g. e., s. 38.

⁸ Baddeley, a. g. e., s. 297.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HH), 46119.

¹⁰ HH, 46117-K.

kendine İmparator'un ne vakit Gümrü'ye geleceğine dair sorular sorulmuştur. Çifkin de; Çar'ın Ekim ayı başında geleceğini bildiğini, ancak hangi gün geleceğine dair malumatı olmadığını belirtip, konunun Tiflis Seraskeri Baron Rosen'e sorulup, cevabı geldiğinde gidilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine bir yandan Baron Rosen'e konu ile ilgili yazı gönderilirken diğer yandan da gidiş için hazırlanılmaya başlanmıştır. Bu arada gidilecek yer ve oralardaki gelişmelerle ilgili detaylı bilgi edinmek amacıyla buralara gidip gelen bazı tüccarın bilgisine de baş vurulmuştur. Keza tüccarların İmparator'un Ekim başında Gümrü'ye geleceğinin kuvvetle muhtemel olduğunu bildirmelerinin ve Konsolos'un da Çar'ın Gümrü'ye geliş tarihini teyit etmesinin ardından, karantinada geçirilecek günler de göz önünde bulundurularak, Baron Rosen tarafına gönderilen yazının cevabı beklenilmeden Cumâde'l-âhirin 19'unda (20 Eylül 1837) yola çıkmıştır. Bu arada yola çıkılmadan önce Konsolos'la tekrar görüşülmüş ve görüşme esnasında İran tarafından gelen haberlere göre İran Şahi'nin da Veliâhdı makamında bulunan 7-8 yaşındaki oğlu Nasreddin Mirza ile Tebriz hakimi Emir Nizam'ı bu hususla görevlendirdiği ve İran heyetinin "külliye" hediye, hayli kalabalık ve "debdebe" ile gidecekleri öğrenilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı tarafı daha önce kalabalık bir heyetle gitmeyi düşünmezken onlardan aşağı kalmamak amacıyla kendi heyetinin de kalabalık gitmesine karar vermiştir. Hemen akabinde Erzurum'da olan Süvari askeri Miralay Mustafa Bey, Piyade Kaymakamı Hacı Ahmet Bey birer hizmetkarlarıyla, Esat Paşa da dairesinin ileri gelenlerinden birkaç Gedikli ve diğer hizmetçi, aşçı ve seyis gibi gerekli 20-25 kadar hademeyle birlikte yola koyulmuşlardır. Giden bu heyet hediye olarak at, Halep sevâi¹¹ ve Bursa kumaşları gibi şeyleri de yanlarına almışlardır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra yola çıkılmak üzereyken General Baron Rosen, İosif adlı bir hüsarı özel bir yazıyla Esat Paşa'ya göndererek, İmparator'un Gürcistan civarına gelmekte olduğunu hatırlattıktan sonra Teşrin-i evvel'in birinde (12 Ekim) Gümrü'ye geleceğini ve "tebrik-i kudüm" için karantina müddetini de hesaba katarak hareket etmek gerektiğini bildirmiştir. Esat Paşa da yanındaki heyetle Cemaziyelâhirin 19'da (20 Eylül) Erzurum'dan hareket ederek aynı ayın 26'sı (27 Eylül) Salı günü Gümrü civarına varmıştır.

Gümrü'ye varınca İmparator'un emriyle General Rosen Gümrü kumandantı albaya heyeti karşılaması için gerekli emirleri vermiş ve buradaki

¹¹ İpek kumaş.

bir tabur asker, bir bölük kazak, subaylar, Gümrü'nün ileri gelenleri, Kocabaşılar ve sair halk sınır olan Arpa Çay'ın öbür yakasına gelerek heyeti karşılamışlardır. Daha sonra hep birlikte karantina mahalline gidilmiştir. Bu arada karantina mahallinin dar ve binasının konaklamaya uygun olmadığı daha önceden bilindiği ve hatta o civara giden pek çok tüccarın bile karantina mahallinde çadırlarda kaldıkları tesbit edildiğinden, heyet yanlarında getirdikleri iki direkli ve sağlam bir büyük çadır ve üç-beş adet ufak çadırları varılacak olan yere bir iki saat önce göndermişlerdir. Bunlar da albayın uygun gördüğü yerlere kurulmuştur.

Gümrü'de karantina mahalline yerleşen Osmanlı heyeti kendilerine verilen talimat gereği, ihtiyaçları olan yiyecek ve içecekleri para mukabili almak istediklerini Kocabaşılar vasıtasıyla ilgili makama bildirdiklerinde, aldıkları cevap olumsuz olmuş ve Rus tarafının konu ile ilgili ısrarı üzerine de mevcut durum kabul edilmek zorunda kalmıştır. Ancak Osmanlı heyetine verilen yiyecek ve içecekler bir hayli fazla olduğundan çeyreğinin verilmesi istenmiştir.

Bu arada karantina mahallinde 14 gün kalan Osmanlı heyetinin bu sürede geçirdiği günlerin pek monoton olduğu söylenemez. Nitekim, karantinaya varışın üçüncü günü General Rosen tarafından kaymakam (yarbay) rütbesindeki yaveri Rihni tercümanla birlikte Esat Paşa'yı ziyaret etmiş ve ardından bu ziyaretler artarak devam etmiştir. Ayrıca çadırların önündeki bazı yerlere muhafız konmuş ve hatta heyettekilerin canları sıkılmasın diye; nağmehanlar, saz heyeti getirilerek çalgı çaldırıldığı gibi Gümrü'de bulunan bir tabur askerin beş bölük kadarına da çadır yakınında "ateşli talim" dahi yaptırılmıştır. Esat Paşa da yapılan bu jestleri karşılıksız bırakmayarak, askerlere, saz heyetine, muhafızlara ve karantinada görevli komiser, hekim ve diğerlerine "keyf bahası" adıyla "layıkıyla" bahşiş vermiştir.

Karantina müddeti dolunca Gümrü şehrine götürülen heyet, burada Ermeni kocabaşılarında teğmen Magdisi Agop'un konağında misafir edilmiştir. Konakta altı gün kaldıkları esnada Esat Paşa'ya Çar'ın geldiğinde kalacağı, ancak henüz tamir edilen ve hazırlanmakta olan konağı görmesi teklif edilmiş, O da kabul etmiştir. Gördüğü konak ile ilgili bir hayli detaylı bilgi veren Paşa aynı daveti o sırada Gümrü'de yapılmakta olan kale için de beklemiş, fakat bu gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Paşa da kale ile ilgili tasvirlerini uzaktan gördüğü kadarıyla yapmıştır. Bu bilgilerin yanında Gümrü'nün tarihiyle de ilgili bilgi veren Esat Paşa; "Gümrü'nün Tiflis ile

birlikte Rus idaresine geçtiğinde yüz haneden ibaret bir köy iken şimdi 1500 kadar reaya ve Rus hanesinden başka birkaç hamam, han ve birkaç yüz dükkanlı bir kasaba şekline gelmiş olduğunu, hatta Rusların ifadelerinden buranın bir şehir haline geleceğinin anlaşıldığını" belirtmektedir. Bu arada İmparator'un Receb ayının 12. günü (12 Ekim 1837) Gümrü'ye gelmesi beklenirken, Hoca Bey'den Anapa yakınındaki Redutkale'ye denizden gelişi sırasında, bir iki gün denizde kalması nedeniyle ayın on beşi Pazartesi günü Gümrü'ye gelmiştir.

Çar, Gümrü'ye gelir gelmez Başyaveri Ferik (Tümgeneral/Korgeneral) rütbesindeki Bekratyun ile Konsolos'u Esat Paşa'nın yanına göndermiştir. Esat Paşa ise "hatır sormak" için yanına gelen bu kişileri odanın ortasında ayakta karşılamıştır. Rus General tercüman vasıtasıyla "...yarın sabahleyin mülakatın saatinin tayin edileceğini" bildirmesinin ardından, Esat Paşa kahve ve şerbet ikramı için oturmalarını teklif ettiğinde kabul edilmemiştir.

Bu arada Çar'ın Gümrü'ye gelmesinden üç-beş gün önce gece-gündüz yağın yağmurdan dolayı ortalık iyice çamurlaşmış, hatta halk ve asker Çar'ın geldiği gece dahi yağmasından dolayı kendine gereği gibi karşılama merasimi yapamamışlardır. Ancak buna rağmen halk ve diğer görevliler Çar geldiğinde kalacağı konağın yanında hazır bulunarak kendi dillerince "Çok yaşa" demek olan "Ura" diye bağırılmışlar ve Çar da adet üzere bir tepsi üzerinde sunulan ekmeğe ve tuzu alıp hal ve hatırlarını sormuştur. Daha sonra odasına çekilmiş ve ertesi gün sabah kaleyi teftiş ederek, içinde yaptırmayı niyetlendiği kilisenin temelini atmıştır. Akabinde de Gümrü'deki askerini talime başlatmıştır.

Bu sırada Esat Paşa'nın Rus Çarıyla görüşmelerin yapılacak olduğu divanhanede hazır bulunmasını temin amacıyla önce Konsolos Çifkin daha sonra da bu hususa tercümanlık için özel olarak Tiflis'den getirtilen Binbaşı Şamirhan yirmi kadar Kazak atlısıyla birlikte Paşa'yı kaldığı yerden almaya gelmişlerdir. Bu arada yola çıkmadan önce hediyeler de hazırlanmıştır. Söz konusu hediyeler ise; iki küheylan kısırak, on atla birlikte üç top şal, on iki top Halep sevâi, on iki top telli ve telsiz Bursa kumaşından ibaret bohçadır. Osmanlı heyeti kaldığı konaktan talimatta belirtildiği gibi giyinip, hareket etmiş ve nihayet Çarı'nın kaldığı konağın kapısına varıldığında attan inilmiştir. Paşa'yı konak kapısında birkaç sene önce Rus askerleriyle İstanbul'a gelmiş olan General Orlov karşılamıştır. Ardından Orlov Paşa'nın elinden tutarak tercüman ve Konsolos'la birlikte divanhaneye girmişlerdir. O esnada Çar da oradaki

askerini talim ettirmeye devam etmektedir. Talim bitip, Çar kapıdan girdiğinde divan kapısı önünde bulunan Osmanlı heyetini selamlamış ve kendine ait odaya girmesinin ardından tercüman Paşa'yı içeriye buyur etmiştir. Odaya girilmesini müteakip Esat Paşa Çar'a "*Name-i hümayûn*"u öperek sağ eliyle takdim etmiştir. Çar da mektubu taazimane aldıktan sonra yanına varılmasını işaret etmiştir. Paşa, Çar'ın yanına vardığında Padişah adına hal ve hatırını sorduktan sonra Çarda Paşa'nın eli tutup, Sultan'la "*dost*" olduklarını hatırlatarak, Padişah'ın "*bu tarz hatıraya riayetinin kendini mahzuz ettiğini*" belirtmiştir. Ardından da Paşa'ya 1828-1829 Osmanlı Rus harbinde görev alıp almadığını sormuş, Paşa da görev aldığını "*ancak iki devletin artık dost olduklarını ifade etmesi*" üzerine Çar'da "*kendinin de böyle bir savaşı istemediğini*" ifadeden sonra "*eliyle ağız ve göğsünü işaret ederek; dilinin ifade ettiği ile kalbindekilerin aynı olduğunu keza Sultan'ın da kendine karşı aynı şekilde davrandığını bildiğini*" zikretmiştir. Bu sözlerden sonra Çar, Paşa'ya sınır memurlarından memnun olup olmadığını sormuş, Paşa ise Çıldır tarafından Osmanlı tarafına geçmek isteyenlere izin verilmesi hususunu belirtmek istemesine karşı durumun uygun olmadığını düşünerek böyle bir talebe bulunmamış, Konsolos ve Seraskerden memnun olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Daha sonra Çar tercüman vasıtasıyla Osmanlı heyetinin kimlerden oluştuğunu ve ne tür görevlerde bulduklarını öğrenmek istemiş ve kendilerine heyetle ilgili bilgi verilmiştir. Bu bilgileri alan Çar, Esat Paşa ile Baron Rosen'i yanına çağırarak Paşa'nın eliyle Seraskerin elini kendi eliyle birbirine tutturup, kendisi de ikisinin birbirine bağlı ellerini bir eliyle ortadan sıkıca tutup, Türkçe olarak "*eyülük isterim*" dedikten sonra tercüman vasıtasıyla iki devlet arasında dostane ilişkiler gösterilmesine dikkat edilmesini buyurmuştur. Bu ifadeleri müteakip Kars muhafızı Sadık Paşa ile ilgili de bilgi alan Çar ikinci defa Türkçe olarak "*O Paşa'dan razı değilim*" dedikten sonra yine tercüman vasıtasıyla Paşa'dan razı olmadığını ve sevmeyip istemediğinin kesin olarak Padişah'a yazılmasını buyurmuştur. Esat Paşa ise elli-altmış kişiden fazla bir topluluğun önünde böyle bir hadisenin meydana gelmesi dolayısıyla bir hayli sıkıntı çektiği su götürmez ise de "*söz uzar ve yakışık almaz*" diye düşünerek nedenini sormak istememiş ve "*İmparator'un razı olmadığı memuru Padişah'ın da istemeyeceğini*" belirterek, "*İmparator'un iradesinin Vükela-ı Saltanat-ı Seniyye'ye arz edileceğini*" ifade etmiştir. Bu olayın ardından Çar General Orlov ile birlikte odasına çekilmiştir.

Bu arada Osmanlı heyeti odada beklerken Çar'a takdim edilecek iki kısırakla on at da arkalarından divanhane dairesinin dışındaki sahaya geldiği sırada General Orlov'un odadan çıkıp tercüman vasıtasıyla İmparator'un atlara bakacağını bildirmesi üzerine Orlov ile beraber atların yanına gidilmiştir. Onlar atların yanına varır varmaz Çar da atların yanına gelmiş ve Esat Paşa'yı da yanına çağırarak atları birer birer önünden geçirttikten sonra kabulüne işaret etmiştir. Ardından da divanhaneodaki odasına geri dönmüştür. General Orlov ise Esat Paşa'ya kapağı İmparator tasvirli "*musavver ve murassa*" bir kutu getirerek İmparator'un kendisine hediyesi olduğunu ve "hamâil" şeklinde bir nişanın da "*Name-i hümayûn*"un cevabıyla birlikte Petersburg'dan gönderileceğini ifadesini müteakip Osmanlı heyetinin buradan dönmesini istemiştir.

Bu görüşmeden sonra Paşa da General Orlov'a veda etmiş ve heyet de atlar yanıştırılınca kadar divanhane dışındaki bir odada beklemiştir. Ayrıca bu heyette yer alan diğer görevlilere de Ruslar tarafından hediyeler ve "*bıçaklı altın*" verilmiştir. Daha sonra atlara binilip, konağa gelindiğinde Çar'ın Serdarabad tarafına giderken konağın önünden geçeceği haberi üzerine konağın önüne çıkılarak, Çar selamlanmıştır. Ardından da yola koyulmak için harekete geçen heyete, Çar'ın kafilesinden on dakika kadar geri kalmış olan Tiflis Valisi ve Başkomutanı General Rosen'in kendilerine uğrayacağı bilgisi ulaşmıştır. Gelişinden sonra Paşa'nın yanında yarım saat kadar kalan başkomutana tatlı, kahve ve şerbet gibi şeyler ikram edildikten sonra söz Kars Paşasına geldiğinde, Esat Paşa Çar'ın Kars Paşasına bu derece kırılmasına neyin sebep olduğunu öğrenmeye çalıştığında, Vali bilmezlikten gelmiştir. Ancak Esat Paşa Rosen'den meselenin İstanbul'a yazılmayarak Paşa'nın kusurundan kaynaklanan hareketinin tembihle geçiştirilmesine müsaade edilmesi için gayret göstermesini istemesi üzerine Rosen de bu isteği kabul etmiş ve konu ile ilgili kendi yazısı gelinceye kadar Devlet-i aliyeye bildirmemesini istemiştir. Ardından aynı gün dönmeyi düşünen Osmanlı heyeti Şuregil'den beklenen atların yetişmemesi üzerine dönüş yolculuğuna ertesi gün başlayabilmiştir. Dönüşleri esnasında Şuregil kazası toprakları içinde bulunan Ani harabelerine de uğrayan Esat Paşa ve heyet burayla ilgili de detaylı bilgi vermiştir.

Daha sonra Kars'a ulaşan Esat Paşa Çar'ın kırgın olduğu Paşa'dan meselenin aslını öğrenmeye çalışmıştır. Kars Paşası da ifadesinde, meselenin "*Çıldır eyaletinin Ruslar'da kalmış olan kısmındaki Müslüman halkın geçen sene Osmanlı tarafına geçmesine izin verildiği halde daha sonra bunun*

Serasker tarafından yasaklandığını, ancak bu yasağa rağmen bazı Müslüman aileleri bir yolunu bularak Osmanlı tarafına geçtiklerini ve kendinde bunları bazı kazalara yerleştirdiğini" belirttikten sonra "bu hususun Baron Rosen tarafından Çar'a anlatılması üzerine Çarın böyle bir tepkide bulunmuş olabileceğini" zikr etmiştir. Esat Paşa da raporunda Paşa'nın bu ifadelerine yer verdikten sonra ihtiyatı elden bırakmayarak, meselenin "böyle olması da böyle olmayıp da anlayamadığımız bir sebepten meydana gelmiş olabileceği hatıra geldiğini" ilave etme ihtiyacını duymuştur.

Esat Paşa'nın ziyaret ile ilgili raporunda şüphesiz en ilginç noktalardan birisini Çar'ın iyi komşuluk duyguları içerisinde Osmanlı elçisine büyük bir ilgi göstermesi teşkil etmektedir. Hatta bu ilginin bir göstergesi, belki tarihte ilk defa bir Rus Çarı'nın birkaç kelime Türkçe öğrenerek elçiye dostluk nişanesi olarak Türkçe hitab etmesidir. Çar I. Nikola yaptığı konuşma esnasında ifade ettiği Türkçe kelimelerin kendine önceden öğretildiğine şüphe yoktur. Ancak Çar'ın böyle bir ihtiyaç hissetmesinin altında, Osmanlı Devleti ile Kafkaslar'da yeni bir açılım sağlama düşüncesi yatmış olabilir. Nitekim Türkçe olarak ifade ettiği cümleler tamamen bölgedeki siyasi durumla ilgilidir ve Osmanlı Devleti'nin müdahil olduğu bir problemin çıkmaması arzusunun bir yansımasıdır. Çar bunu dile getirdiği Türkçe kelimelerinde "eyülük isterim" ve "O Paşa'dan razı değilim" gibi sözlerle özellikle ortaya koymaktadır. İşte böylesine dikkat çekici hususları ihtiva etmekte olan Esat Paşa'nın bu takririni kısa bir değerlendirmeye olduğu gibi yayınlamayı uygun bulduk:

Takrîr-i bende-i kemîneleridir ki

Ma'lûm-ı âli buyurulduğu üzere haşmetlü Rusya İmparatoru cenâblarının Gürcistan ve Revan taraflarında olan memâlikini görmek için re's-i hudûd-ı şarkiyeye geleceği me'mûl bulunmuş olduğundan sıhhatî takdirinde İmparator müşârûn-ileyhin civar-ı hudûd-ı hakaniye geleceğinden dolayı devleteyn-i fahimeteyn miyânesinde derkâr olan musâfât-ı tâmmе ve muvâlât-ı kâmile iktizâsınca ifâ-ı merâsim tebriki ma'razında çâkerlerinin me'mûriyyetime irâde-i seniyye-i şâhâne müte'allik buyurularak İmparator-ı müşârûn-ileyh fi'l-vaki' oralara gelürse icrâ ve gelmediği hâlde ihfâ olunmak üzere münâsibi vechile taraf-ı eşref-i hazret-i şâhânenen ısdâr buyurulan nâme-i hümâyûn-ı¹² inâyet makrûnla bir kıt'a sûreti ve ol bâbda bir kıt'a emir nâme-i sâmi ve bir kıt'a

¹² Çar'a takdim edilecek Nâme-i hümâyûn'un müsveddesi için bkz. Ek I HH, 46189-A.

ta'limât-ı seniyye taraf-ı çâkerâneme tisyâr buyurulmuş olduğundan bi'l-cümle ziver-ârâ-yı-cây-ı ta'zîm ve ihtirâm müfâhim-i seniyyesinden keyfiyyet-i me'mûriyyeti-i übeydânem mü be mü karîn-i zihn-i abd-ı müstehâm olub bu makule hidemât-ı mu'teberede istihdâma liyâkatım olmadığı hâlde mücerred kemâl-i lûtf u ihsân-ı hazreti velini'met-i bendei perver iktizâsınca bu me'mûriyyetin uhde-i ubûdiyyetime ihâlesi husûsunda cilveger-i mücellâ-ı bürûz olan iltifât-ı mucübül-mübâhât-ı hazret-i zıllullahi ve inâyet ve ihsân müstevcibül- müserrât-ı cenâb-ı şehinşâhî ifâ-ı hakk teşekküründe âciz bulunduğum hâlde sâbıkâ inâyat-ı bigâyât-ı velini'met-i bi-minnet lâhika-i lûtf u merhamet ve mekremetden ma'dûd bir inâyet-i uzmâ-yı mahsûs olduğundan bâ-sıdk-ı hulûs her hâlde muvâzabeti cümlemize farz-ı ayn mesâbesinde olan devâm u kıvâm-ı ömr ü saltanat-ı hazret-i şehinşâh-ı İskender-i menkabet da'vât-ı hayriyyet-ayâtı bi't-tazarru' ve'l-ibtihâl merfû'-ı icâbet hâne-i cenâb-ı rabb-i ahâdiyyet kıldıktan sonra müsteniden bi tevfikillahi te'âlâ emr-i me'mûremin icrâ-ı iktizâsına bi'l-ibtidâr emir nâme-i sâmi ve ta'limât-ı seniyyede iş'âr buyurulduğu üzere Erzurum'da olan Rusya devleti konsolosu Çifkin Bey nezd-i çâkeriye celble keyfiyyet-i me'mûriyyetim beyân ve tezkâr ve İmparator-ı müşârûn-ileyhin Gümrü'ye ne vakit geleceğine dair ve mizâcına muvâfik revîş ve etvâra mütedâir lazım gelen keyfiyyât istifsâr olundukda teşrîn-i evvel evâilinde geleceğini sahihen bilüb ancak kanki gün geleceğine henüz ma'lûmâtı olmadığını ve hemân hazır bulunub da keyfiyyetin Tiflis hükümdârı ve devlet-i müşârûn-ileyha seraskeri olan Baron Rozen Ceneral tarafından lede'l-isti'lâm cevâbı geldiğinde gidilmesi münâsib olacağını ifade eylediğinden derhâl serasker-i mûmâ-ileyh tarafına icâbı vechile tahrîrât irsâliyle hazırlanmağa başlanılmış ve ba'zı Tiflis tarafından tevârüd eden mu'teber tüccârın ifâdesine göre İmparator-ı müşârûn-ileyhin teşrîn-i evvel ibtidâsında Gümrü'ye geleceği mütevâtiren karîn-i sıhhat idüğü haber verilmiş olduğundan serasker-i mûmâ-ileyh tarafına gönderilen isti'lâmnâmemizin cevâbı vürûduna kadar te'hir olursa karantina tahmini uymayacağına ve karantina müddeti çıkarılmak üzere evvelce gidilmesi ta'limât-ı seniyyede işâret buyurulmuş idüğüne binâen hemân tüccârdan rivâyet olunan ihbâra ve konsolosdan teşrîn-i evvel evâilinde İmparatorun Gümrü'ye geleceği sahihen haber verilmiş olduğuna i'tiyâden cumâde'l-âhirin on dokuzunda savb-ı me'mûre azîmet lâzım gelmiş idüğünden tekrâr konsolos-ı mûmâ-ileyhin celbiyle bu husûsa dair müzâkerât esnâsında İran tarafından vürüd iden ahbâra nazaran İran Şahı cenâbî tarafından bu husûsa velî-ahdi makâmında bulunan yedi sekiz yaşında mahdûmu Nâsireddin Mîrza ile Şâh-ı müşârûn-ileyhin Tebriz'de hükümdârı ve sipâhsâlârı makamında olan Emîr Nizâm birlikde

olarak me'mûr olduğu ve külliyyetlûce hediyeler tertîb olduğu ve haylice dâire ve debdebe ile gidecekleri istimâ' olduğuna binâen ta'limât-ı seniyyede vaki' olan iş'ârât iktizâsınca şöylece beş on nefer adamla gidilmesi şâyed İranluya nazaran dünca düşeceği mütâla'asına binâen bu maddelere müte'allik dahî konsolos-ı mûmâ-ileyhle istişâre sûreti tutularak mütâla'a-ı âciziye muvâfakat gösterdiğinden Erzurum'da olan süvâri asâkir-i mensûre Mîralayı Mustafa Bey ve piyâde Kâ'im-makâmı Hâcî Ahmed Bey bendeleri birer nefer hizmetkârlarıyla beraber götürülmesi ve dâire-i çâkeri mu'tebarânından ma'dûd çend nefer gediklü kulları ve sâir ehli hizmet ve aşçı ve sâiyis misüllü lüzûmu olan yirmi beş kadar hademenin istishâbı ve konsolos-ı mûmâ-ileyhin istisvâbı üze biraz işe yarar esb ve Haleb sevâisi ve Brusa kumaşları misüllü şeylerin dahî beraber bulunması lâzım gelerek sâye-i ihsân vâye-i hazret-i şâhânedede ol vechile tehiyye-i levâzımâtından sonra yevm-i mezkûrde pader rikâb azimet olduğum hâlde İmparator-ı müşârûn-ileyhin havâlî-i Gürcistan'a gelmek üze olduğundan bi'l-mübâhise teşrîn-i evvelin birinci günü Gümrü'ye geleceğini ve taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden tebrik-i kudûm-ı İmparatoriye me'mûriyet-i çâkerânem vuku' bulduğu İmparator-ı müşârûn-ileyhin dahî ma'lûmu olarak kendüye tenbihât-ı icâbiye vürûd eylediğini ve karantina müddeti çıkarılmak üze hesâb olunarak azimet olunması lâzım geleceğini beyân ederek mahsûs tahrîrâtla serasker-i mûmâ-ileyh tarafından Usuf¹³ İpsar¹⁴ nâmıyla mu'teber bir İpsarları da'vetci sûretinde vürûd etmiş ve tahrîrât-ı mezkûre savb-ı çâkeriden sâlifü'z-zikr gönderilmiş olan isti'lâmnâmeye cevâb olmadığı tahrîrât-ı mezkûre me'âlinden ma'lûm olmuş ve taraf-ı çâkeriden isti'lâmnâme ile giden tatar İpsar-ı mûmâ-ileyh Kars'da rast gelmiş olduğunu haber vermiş olmağla mukaddemâ tarafına iş'âr ve istiş'âr-ı hâl olduğu üze hasbe'l-me'mûriye Gümrü'ye azimete mütehe[yy]¹⁵ ve pader-rikâb bulunduğum hâlde ol vechile tahrîrâtının ve İpsar-ı mûmâ-ileyhin vürûd eylediğinden izhâr-ı mahzûziyetle icâbı vechile cevâbnâme tahrîr ve İpsar-ı mûmâ-ileyh bir kaç bin gurus akçe ve sâir hediye i'tâsıyla i'âde ve tesyîr olunduktan sonra çâkeriniz dahî yevm ü mezkûrda Erzurum'dan hareket seyr-i seri' ile mâh-ı mezkûrun yirmi altısı salı günü Gümrü civârına varıldıkda İmparator-ı müşârûn-ileyhin emriyle olarak serasker-i mûmâ-ileyh tarafından Gümrü kumandâtı ve mîralay rütbesinde olan Polkovnik tarafına vuku' bulan iş'âra mebnî sâye-i ihsân vâye-i hazret-i şâhânedede kumandât-ı mûmâ-ileyh

¹³ s. 3'de Rusça yazılışı esas alınarak İosif (Yusuf) şeklinde yazılmıştır.

¹⁴ Metin içinde geçen "ipsar" kelimesinin Rusçası "gusar" olup, kelime suvarî anlamındaki "hüsar"dan gelmektedir (bununla ilgili bk. "Husaren", Brockhaus, IX, Leipzig 1884), 479).

¹⁵ Metinde [ye] harfi unutulmuştur.

Gümrü'de olan bir tabur soltat ve bir bölük kadar kazak ve zâbitân ve sâir mu'teberleri ve Gümrü'nün mu'teber kocabaşları ve sâir ahâlisiyle bi'l-umûm re's-i hudud i'tibâr olunan Arpa çay nâm ırmağın öte kenârına gelüb istikbâl etdiler. Bayağı alayla karantina mahalline girilmiş olub karantina mahallinin ziyıyk ve ebniyesi uygunsuz olduğu mukaddemce Erzurum'da iken ma'lûm olan hâlâtdan ve hattâ ekser mu'teberce tüccâr tâ'ifesinden ol havâliye gidenler bile karantinada çâdırla imrâr-ı müddet eyledikleri tahkik kılınmış mevâddan olduğundan beraber götürülmüş olan iki direkli ve râbitaluca bir aded hayme-i çâkeri ve üç beş aded ufacak kaba çadırlar vürûd-ı çâkeriden bir iki sâ'at ilerüce gönderilmiş olduğundan kumandât-ı mûmâ-ileyhin tensib eylediği mahalle kurdurulmuş bulunmağla doğruca hıyâm-ı mezkûreye nüzûl olunduktan sonra ikrâm-ı çâkeriye me'mûr eyledikleri dört nefer mu'teber kocabaşları yanımıza birağub Gümrü'ye gitdiler. Ber mantûk ta'limât-ı seniyye karantina müddetinde lâzım gelen ta'yinâtımız akçesiyle alınacağı mersûm kocabaşlar vâsıtasıyla icâbı vechile kendülere ifâde etdirildikde ta'yinât-ı yevmiyemizin cânib-i İmparatoriden verilmesine irâde-i İmparatorî vürûd eylediğini dermiyân ederek eğerce kabul olunmayub da ta'yinât-ı mezkûre taraf-ı bendegâne ...¹⁶ akçe ile alınmak sûretine isrâr olunursa bu keyfiyyet kendüsüne mes'ûliyyeti müceb olacağından gayrı şân-ı İmparatoriye savb-ı çâkeriden ri'âyete menâfî görüneceğini ifâde işrâb ederek bu maddede için begayet intizâr ve ibrâm eylediklerinden zarûri rızâ ve muvâfakat gösterilmiş ise de kendülerinin yevmiye olarak tahsis birle defterini gönderdikleri ta'yinât aşıraca olduğundan rub'u mikdarının vefâ ideceğine daîr nâzikâne cevâb verilerek ol vechile tahsis eyledikleri ta'yinâtın rub'u mikdarı vekîl-i harcımız tarafından ahz ettirilmiş ve ber-mantûk-ı ta'limât on dört gün karantina mahallinde tevkif ve ârâm olunmuş ve karantinaya vürûd-ı çâkerinin üçüncü günü serasker-i mûmâ-ileyh tarafından kâ'im-makâm rütbesinde *adyutandı*¹⁷ olan Rihni nâm beyzâde bir nefer tercümânla beraber mücerred ri'âyete ve ihtirâm-ı çâkeriye me'mûriyetle vürûd eylemiş olmağla mahall-i mezkûrde ikâmet-i çâkeri müddetce kumandât ve *adyutandı* mûmâ-ileyhimâ ve sâir mu'teber adamları kâh birlikde ve kâh başka başka beher yevm savb-ı çâkeriye gelerek her bir musâhebet ve muvânesetlerinde taraf-ı eşref-i hazret-i şehinşâhiye ta'zimât-ı lâyika ile mu'ameleleri müşâhede olunmuş ve hattâ çâkerinize geçen sene lütfen ihsân-ı âlî buyurulmuş olan mübârek tasvîr-i hümâyûn-ı mefharet makrûn-ı cenâb-ı şâhâne ile mübâhî bendeganden olduğum ma'lûmları bulunmuş olduğundan

¹⁶ Burada yer alan ifade belgenin katlanması sonucunda meydana gelen yırtılmanın yol açtığı gedik dolayısıyla yok olmuştur.

¹⁷ Yaver.

ziyâret-i âlîsiyle kesb-i ibtihâc eylemek iltimâsında olduklarından bâ edeb ve ihtirâm kıyâmla muhafazadan ihrâc olunacağı hengâmda iltimâsda olan mu'teber beyzâdeler derhâl birlikte kıyâmla bizlerin icrâ ettiğimiz ta'zîmât-ı lâzime müsüllü ta'zîm ve tefhîm merâsimini icrâ ederek ziyâretiyle iktisâb server ve behcet eylemek müsüllü hâlât-ı yek ciheti-i devleteyne dikkatleri mu'âyene kılınmış ve aralık aralık su'âl-ı hâl ve hâtır için meyveler ve hulviyyâta dâir şeyler göndermek ve haymemiz pişgâhına ve icâb iden ba'zı mahallere ta'zîmâne karagollar vaz' eylemek ve karantinada şâyed canınız sıkılır diyerek nağme hânlar mûsîkar takımı getirerek çalgı çaldırmak ve Gümrü'de bulunan bir tabur askerin beş bölük mikdârına çadırımız pişgâhında ateşli ta'lim ettirmek müsüllü levâzım-ı hâtır sâzı ve ri'âyete i'tinâ etmiş olduklarından çâkeriniz dahi izhâr-ı mu'amele-i bi'l-mücâmele vesâye-i ihsânvâye-i hazret-i şâhânedede soltatlara ve mûsîkar takımına ve karagollara ve karantina tekmilinde dahi karantinanın komiser ve hekim ve sâir hademe mûte'alikkâtına usûl-i ta'birâtları üzre keyf bahâsı nâmıyla başka başka lâyıkluca bahşîşât i'tâ ederek karantina müddet-i ma'lûmesi bu vechile resîde-i itmâm olunduktan sonra vürûd-ı çâkeride olan istikbâlleri misüllü sâye-i mefharet vâye-i şâhânedede kemâl-i tevkîr ve ihtirâmla nefis-i Gümrü'ye götürüb evvelce tertîb etmiş oldukları Ermeni kocabaşlarından *potboriçik*¹⁸ Magdîsî Agobun konağına misâfir ederek yine karantinadaki usûl üzre ta'yînât-ı lâzimeyi i'tâ eylemişlerdir ve müşârün-ileyh gelinceye kadar Gümrü derûnunda kocabaşı-ı mersûm konağında altı gün ârâm olduğu müddetde dahi karantinada meşhûr olan ri'âyetleri emsâli müşâhade olunmuş ve hattâ müşârün-ileyhin nüzûlü için icâbı vechile ta'mîr ve tehiyye eyledikleri konak görülmek için teklif eylediklerinde muvâfakat olunarak me'mûrlarıyla beraber gezilmiştir. Mezkûr konak tahtâni ve alafranga resm üzre yedi sekiz odayı müştemil bir konak idi. Kapusundan girildikde tûlânî bir dehlizi var. Dehlizin sağ tarafında âdetâ sandalilerle hazırlanmış bir divânâhâne ve divânâhenin içinde İmparator için mu'anvence sandaliler ve kanapeler ve sâde bir kaliçe ile döşenmiş vasatca bir oda var idi. Oda-ı mezkûr içinde yazı takımları hazırlanmış ve mebtî i'tibâr olunmuş gayet küçük bir oda da dahi var idi. Seyr ü temâşâdan sonra orada bulunan karagol ve sâir icâb edenlere münâsıbı üzre keyf bahâlar i'tâsıyla konâğımıza avdet olunmuşdur. Mezkûr konağı gezdirdikleri müsüllü yapılmakta olan kal'ayı dahi gezdirmeleri bâ'zularının ifâdesinden anlaşıldı ise de kal'anın temâşâsını teklif etmediler. Taraf-ı çâkeriden dahi ana dâir işâret ve iltimâs sûretleri tensîb olunmayarak kal'a-ı mezkûre ırakdan

¹⁸ Rusça teğmen.

temâşâ ile iktifâ olundu. Kal'a-ı mezkûre ırakdan mu'âyeneye nazaran pek büyük kal'a olmayub ekser mahalleri toprak tabyalar ve asil taş ebniye ile kal'a denilen mahall hem kışla hem kal'a dimek olarak koğuşlar içinde tob mazgalları inşâ olunmuş ve her koğuş asıl duvardan hurucla yarım devr şeklinde tarh olunmuş vasatu'l-hâl bir kal'a olacaktır. Tahmînlerine göre iki seneye kadar tamâm olur. Derûnuna birkaç yüz hâne dahi ahâli için yapılacağını ifâde ederler. Gümrü Tiflis ile beraber devlet-i müşârün-ileyhâ zabtına geçmiş ve ol vakt yüz kadar hânedan ibâret bir karye imiş. Elhâletü-hâzihi bin beş yüz kadar re'âyâ ve Rusyalu hâneleri olub birkaç hamam ve han ve birkaç yüz dükkânlu bir kasaba şekline girmiş ve ifâdelerine nazaran kasaba-i mezkûreyi bir şehir sûretine koyacaklardır. İmparator-ı müşârün-ileyhin ber minvâl-ı muharrer receb-i şerif on ikinci günü Gümrü'ye vürûdu musammem ise de Hoca Bey'den Anapa kurbunda vaki' Redud kal'a dedikleri mahalle bahren mürûrunda bir iki gün deryâda ilişmiş olduğundan yevm-i mezkûrde Gümrü'ye gelemeyüb mâh-ı mezkûrün on beşinci Pâzarteresi gecesi sâ'at üç buçuk sularında hinto ile Gümrü'ye vürûd etmiştir. Müşârün-ileyh vürûdu anda hizmetinde beraber olan *adyutant* cenerallerden Bakratyunt nâm ceneralî konslos-ı mûmâ-ileyhima terfîkan hinto ile savb-ı çâkeriye göndermiş ve ceneral-i mûmâ-ileyhin devletimiz merâtibine kıyâsen ferik rütbesinde i'tibâr olunacağı ve su'âl-ı hâtır için geleceğinin bir iki dakika mukaddemce haberi gelmiş olmağla ceneral-i mûmâ-ileyh oda kapusundan girdiğinde çâkeriniz kıyâmen oda ortasında bulunarak lede'l-mülâka vâsita-i tercümânla "*müşârün-ileyh tarafından mahsûsen su'âl-ı hatır için geldiğini ve yarınki gün görüşülmek üzre ale's-sabâh vakt-ı mülâkâtın sâ'ati ta'yîn olacağını*" ifâde etmekle "*İmparator cenâblarının bu vechile ri'âyetleri mahzâ taraf-ı eşref-i şâhâne ile derkâr olan kemâl-i hüsn-i muvâlât-ı samimiyyet ayât iktizâsından neş'et eder bir hâlet müstevcibü'l-mühimmedendir. Devleteyn-i fahîmeteyn-i sâyelerinde her vechile râhatımız ber kemâl olarak cânib-i seniyyü'l-menâkıb-ı mülûkâmeden bu husûsa me'mûriyetimizden dolayı müstehîr ve mesrûrû'l-bâl olduğumuzu sûy-ı haşmet-bûylarına ifâde edersiz*" yollu evcibe-i icâbiyeden sonra kahve şerbet resmini icrâ için bir celse-i hafife teklif olunmuş ise de "*İmparator tarafından bu makule hidemâta me'mûrlar hemân ayakdan ifâde-i me'mûriyetle avdet eylemeleri usûlleri iktizâsından olduğunu*" beyân ve celseden i'tizârla avdet eylemiştir. Müşârün-ileyhin vürûdundan evvel üç beş gün leylek ve nehâren nüzûl ve bârânla ortalık be-gâyet çamurlanmış ve hattâ geldiği gece dahi yağmura tesâdüf etmiş olduğundan askeri ve ahâli tertib ve tasmîm eyledikleri rûsûmât-ı tâ'azimiyeyi lâyıkıyla icrâ edememişlerdir. Fakat nüzûl edeceği konağın yanında cümlesi hazır bulunarak lisânları iktizâsınca çok yaşa demek

ma'nâsına olan "Ura" çağırışdılar. Rivâyet olunduğuna göre müşârün-ileyh hintodan inüb odaya duhûlünden sonra derhâl çıkub âdetleri üzre memleketlünün bi'l-umûm kapu önünün bir tarafında durub bir tebsi üzerinde tutdukları itmek ve tuzu ahzla hâl ve keyfiyetlerini istinbâ ve yine kapunun diğer tarafında usûl-ı nizâm üzre saff-beste-i kıyâm olan askerinin hâllerinden istiksâ edüb cümlesi bir ağızdan ikinci def'a da "Ura" çağırışdıktan sonra müşârün-ileyh yine odasına girüb ol gece sâ'at dokuza kadar yazı ve on ikiye kadar uyku ile iştilal ve ale's-sabah kal'ayı mu'âyene ve kal'a-ı mezkûre içinde inşâsını tasvîm eylediği kiliseye vaz'-ı esâs eyledikten sonra sâ'at iki sularında Gümrü'de bulunan askerine kendüsü kumanda ederek ta'lîme mübâşeretini esnâsında çâkeriniz divânihâne i'tibâr eyledikleri mahalde hâzır bulunmak üzre ibtidâ konsolos-ı mûmâ-ileyh ve ba'dehû bu mâddeye tercümânlık için mahsûs Tiflis'den celb eyledikleri Mayor¹⁹ Şamir Hânı yirmi kadar kazak atlısıyla savb-ı çâkeriye göndermiş olduğundan mûmâ-ileyhimâ geldiler. Konsolos-ı mûmâ-ileyhin tensibi vechile tertib olunmuş olan esb ve boğca hediyeleri dahi konsolos-ı mûmâ-ileyhle müzâkere esnâsında "hedâyâ-ı mezkûre liyâkatından düm ise de hasbe'l-ihlâs nâcizâne takdîm kılınacağı" ifâde olunarak "kabûlüne gayret edeceğine" konsolos-ı mûmâ-ileyh evvelce söylemiş olduğu vechile "keyfiyeti münâsibi üzre cânib-i İmparatoriye lede'l-ifâde takdîme ruhsat alarak hedâyâ-ı mezkûre verâdan gelmek üzre hemân şimdi nezd-i İmparatoriye gelmeniz matlûbdur" deyu ifâde eylediler. Çâkerleri dahi konsolos-ı mûmâ-ileyhle bi'l-müzâkere götürmüş olduğum esbân ve akmişeden iki re's alâ küheylân kısrak ve on re's alâ esb ile üç ták şâl ve on iki tob Haleb sevâisi ve on iki tob telli ve telsiz Brusa kumaşından ibâret olan boğçayı verâdan getürmek üzre icâb edenlere tenbih birle ber-mûceb ta'alimât-ı seniyye giyünülüb mîralay ve kâ'im-makam-ı mûmâ-ileyhimâ ve çend nefer gediklülerle müzeyyence takımla kendü esbimize süvâr olarak ve beraber götürülmüş olan iki nefer emir çavuşları ve sâir hademededen beş altı kadar ehl-i hizmet mâşiyen önümüze düşerek tercümân mayor ve konsolos-ı mûmâ-ileyhimâ ile birlikde olduğumuz konakdan hareket ve mezkûr yirmi kadar süvâri kazaklar dahi ilerüce yürüyerek azîmet olundu. Gümrü ahâlisi bi'l-umûm temâşâ için etrafımızı alarak müşârün-ileyhin olduğu konak kapusu hâricinde bir bölük kadar dizilmiş olan solhatların yanına varılıb atdan inildikde müşârün-ileyh tarafından çend sene mukaddem askerle Der-sa'âdete gelmiş olan Ceneral Graf Orlov²⁰ konak kapusu

¹⁹ Binbaşı.

²⁰ Burada söz konusu edilen asker 1833 yılında Mehmed Ali Paşa isyanı dolayısıyla Rusya'dan İstanbul'a gelmiş olan Rus birliğidir. General Orlov ise İstanbul'da etkili bir diplomat olan yeni Fransız Elçisi Amiral Roussin'i dengelemek amacıyla Mayıs 1833'de İstanbul'a gelmiştir (bununla ilgili bk. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, (çev. İ. Eser), İstanbul 2000, s. 99-102). Ayrıca General Orlov 1828-1829

hâricinde çâkerlerine karşı gelüb tercümân vâsıtasıyla resm-i hoş-âmed-güyi ve muvâneset icrâsıyla elimden yapuşup hâl ve hâtır sorarak tercümân ve konsolos-ı mûmâ-ileyhimâ dahi beraberce divânihâne derûruna duhûl ve divânihâne kapusunu kapayub divânihâne-i mezkûrun sol cânibinde olan duvarın vasatına mevzû' kanâpe ta'bir olunan kebir sandalyeye birlikde ku'ûd ve tercümân ve konsolos-ı mûmâ-ileyhimâ kıyâmen durub ceneral mûmâ-ileyh şuradan buradan dostâne sohbetle âgâz ve mübâderet ve Der-sa'âdet'e geldiğinde taraf-ı eşref hazret-i şâhânenen müşâhede eylediği iltifât-ı âliyyeden dolayı izhâr-ı şükr-güzârı mahmidet ve vükelâ-ı fihâm-ı saltanat-ı seniyyenin esâmi-i sâmilerin tezkâr ederek izhâr ve râd u muhabbet eylemiş ve savb-ı çâkeriden dahi icâbı vechile ecvibe-i münâsibesi verilerek çâkerinizle beraber gidenler divânihâne kapusundan taşrada olan aralıkda sırasıyla dizilüb kalmış ve müşârün-ileyh henüz orada olan askerine kumanda ile meşgul bulunmuş olduğundan ta'lim akabinde gelüb divânihâne kapusundan girüb kendüye mahsûs olan sâlifü'l-beyân odaya gireceğini ve oradan geçerken nâme-i hümâyûn ile hâzır bulunmak lâzım geleceğini ifâde eylemiş olduğundan öylece hazırlıklı bulunmuş olarak tahminen yirmi dakika mikdâr ceneral-i mûmâ-ileyhle sandalye-i mezkûrde birlikde ârâm ve müsâhabetden sonra müşârün-ileyh ta'lim yerinden avdetle divânihâne kapusu önünde olan mîr-i mûmâ-ileyhimâ ile tevâbi'ât-ı çâkeriye âdetlerince irâe-i selâm ederek kapudan girdiğinde çâkerleri şeref-yâb-ı tebliği olduğum nâme-i hümâyûn-ı inâyet makrûn-ı hazret-i şâhâneyi bir bâlâyı düdest-ı ihtirâm kıyâm üzre bulduğum hâlde müşârün-ileyh âdetleri üzre iki parmağını şakaklarına vaz'la icrâ-ı merâsim-i selâm ederek divânihânenen odaya geçmiş ve nâme-i hümâyûn elde bulduğundan temennâ gibi şeyler uydurulamamak hasebiyle şöylece baş eğmek vâdisinde irâet-i redd-i selâm olunmuş ve müşârün-ileyh odaya girdiğinde doğru odanın baş tarafında olan duvarın ortasına mevzû' kanape sandalyesinin önüne kapuya müteveccihen durduğunda tercümân-ı mûmâ-ileyh çâkerinize "buyurun" deyib çâkeriniz ilerüde tercümân verâda oda kapusundan girildikde derhâl tercümân oda kapusunu kapayub müşârün-ileyh merkezinden kapunun dâhiline üç dört hatve kalacak mahalle kadar nâme-i hümâyûn-ı şâhâneyi istikbâl için gelüb tevkifinde ta'limat-ı seniyyede emr ve iş'âr buyurulduğu vechile nâme-i hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı Pâdişâhî bâ-leb-i-edeb takbil ve telsim ve yeden be-yed i'ta ve teslim ve müşârün-ileyh dahi sağ eliyle ta'zimâne alup odanın bâlâ-ı sadr-ı yemînde olan ve sâir sandalyelerden müzeyyen görünen sandalye üzerine vaz' birle avdet

Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yapılan Edirne Andlaşması müzakereleri esnasında Rus tarafında murahhas olarak görev yapmıştır (konu ile ilgili bk. III, 43738, III, 46041 vd. ; Ahmed Lutfi, *Tarih-i Lutfi*, II, İstanbul 1291, s. 125 vd.).

ve odanın ortasında olan trabzanın sol tarafında kıyâmen ârâmla yakınına varılmasını işâret eylediğinde yakınına varılıb “şevketlü azemetlü kudretlü velîni’metim Efendim ve Pâdişâhim hazretleri taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden cenâb-ı haşmet-meâbilerinin mahsûsen hâl ve hâtır-ı İmparatorânelerini su’âl ederek cânib-i hümâyûnlarına bildirmek için bu bendesini me’mûr ve işbu nâme-i hümâyûnlarının hizmet-i isâl ve tebliği vesilesiyle velîni’metimin muhibb-i hâssı olan cenâb-ı haşmet-meâb-ı İmparatorâneleri ziyâret ve mülâkâtıyla mecbur buyurulduğumu kendüm tebrik ederim ve cenâb-ı İmparatorinin bu havâliye vürûd ve azîmetlerini ben dahi taraf-ı İmparatoriye tehniye ile kendimi bahtiyâr add ederim” denildikde ve fevr-i tebessüm ve beşâşetle elimden tutub vâsita-i tercümânla “Sultan Hazretleriyle meyânemizde kemâl-i ittihad ve vedâd derkâr olduğundan bu vechile ri’âyet-i hâtıra himmet-i hazret-i Sultâniden ve sizin bu mâddeye me’mûriyetinizden mahzûz oldum. Bu havâlide seraskerimiz olan Baron Rozen ve Konsolosumuz Çifkin sizin dostâne hareketinizden memnûniyyet izhâr eylediklerinden size muhabbetim vardır nezd-i hazret-i Sultânide dahi makbûlü’l-hademe olan bendegândan ma’dûd olduğunuz ma’lûmumdur” dedikde “eğerce hidemât-ı hazret-i şâhânede karîn-i sâpâş ve tahsîn olacak bir hizmet ve ubûdiyyetde bulunamamış isem de mücerred emekdâr kullarından bulunduğuma merhameten hakk-ı âcizânemde hesâbsız inâyet ve ihsân-ı şâhânesi zuhûr etmiş ve etmekde olduğundan bu hizmet-i mu’tebereye dahi lûtfen bu bendesini ta’yîn ve tisyâr ile beyne’l-emsâl mazhar-ı mübâhât ve iftihâr buyurmuşlardır. Hemân cenâb-ı hakk zât-ı hümâyûn-ı Şâhâneleriyle cenâb-ı İmparatorinin derkâr olan vedâd-ı-ı fuâd-ı samimiyyet i’tiyâdların an be an müzâdâd buyura” denildikde taraf-ı eşref-i şâhâneye tekrâr be tekrâr izhâr-ı ihlâs ve muhabbetden sonra “hengâm-ı harbde Rum eli tarafında var mı idiniz” dediğinde “ibtidâ-ı muhârebe senesi Hüseyin Paşa ile birlikde Şummu’da bulunmuş olduğum” beyân ve bu münâsebetle “ol hâletler hasbe’l-hikmet ve’l-kader zuhûr etmiş ise de hamden-lillah şimdi böyle iki devlet-i kâvî şevket meyânesinde râbitagîr ve istihkâm olan ittifâk ve ittihad-ı samimi şerefiyle ol hâletler endâht-ı vâdi-i nisyân olmuşdur” me’allerinde cevâba tasaddi olduğunda “ben Devlet-i aliyye ile öyle şeyleri kat’â istemezdim ve dâimâ hulûs ve muhabbet isterdim. Fi’l-hakika merzimiz olmadığı halde hâlât-ı mezkûre hasbe’l-kader zuhûra gelmiş ise de taraf-ı hazret-i Sultâniye dâimâ ihlâs ve muhabbetim ber kemâldir” deyib eliyle dehân ve sinesine işâret ederek “benim taraf-ı hazret-i Sultâniye lisânım ne vechile ise kalbim dahi ol vechile müteveccih ve muhabbet üzredir. Cenâb-ı Sultani dahi öylece muhabbet üzre olduğumu bilirüm. İnşâallah bundan böyle bu vedâd an be an müzâdâd ve beyne’d-devleteyn tevârüs tarikiyle rehîn-i istibdâd olur”

mezâyâlarını iş’âr eder güftâr-ı vedâd âsârından sonra saded-i âhire intikâl birle “serhaddât me’mûrlarımızdan ve konsolosdan siz de hoşnûd musız. Serhâd umûrlarına dâir bir ifâdeniz var ise ifâde edin” dedikde ma’lûm-ı âlileri buyurulduğu üzere Çıldır eyâletinin Rusya tarafına terk olunan kıt’a dâhilinde bulunan kazâlardan bu cânibe nakl etmek isteyen ehl-i islâma geçen sene ruhsat verilmiş ise de sonradan ba’zı itizârla seraskerleri tarafından savuşturularak müsâ’ade gösterilmemiş olduğundan bu mâddenin ifâdesi sırası gelmiş ise de mukaddemce görüşülmüş olan ekser me’mûrları esnâ-ı musâhabetde “İran Şahu tarafından şehzâdesiyle Emîr Nizâm’ın gelmeleri sûret-i zâhirde resmî te’kid-i meveddet ise de İranlu’nun asıl maksûdu bu vesile ile üç nefer firâri şehzâdelerini buradan kendü taraflarına celbe sûret vermek ve hîn-i müsâlahada medyûn buldukları akçe kûsûrunu afv ettirmek gibi ricâlara düşmektir ve bunlar bu vechile tecrübe olunmuşlardır. Bu ise resmî te’kid-i muvâlât için me’mûr olanlara yakışur şey değildir. Devlet-i âliye me’mûrlarından bu makule şeyler görülmemiştir” yollu bu mütâla’alarını İran me’mûrları hakkında medâr-ı fasıl u mezemmet ve bu vesile ile çâkerinizi maslahta dâir iltimâsdan men’e imâ ve işâret eylemiş olduklarından müşârün-ileyhin me’mûrlarından hoşnûdu ve adem-i hoşnûdiye dâir ve serhadât umûrundan istimzâca mütedâir kelimâtına “devleteyn-i fahimeteynin derece-i ittihadı seraskerleri baron cenâbının da ve bende-i Devlet-i aliyeninde ma’lûmu olan mevâddan olduğundan mesâlih-i vâki’a-ı dostâne mekâtibe olunarak tâtlulukla rû’yet olunmakta ve sâye-i devleteyn-i fahimeteynde re’âyâ-ı cânibeyn âsûde ve emn ü emân üzre hayır du’â hizmetinde oldukları derkâr ve seraskerleri baron cenâbı ve konsoloslarının taraf-ı âciziden savb-ı vâlâyı İmparatoriye izhâr²¹ eyledikleri hoşnûd oldukları misüllü hayır-hâh-ı bî-ıştibâhları dahi şimdîye değin anlardan hoşnûd ve memnûn bulunduğum aşikâr olarak hemân me’mûrine vâcibe-i uhde-i musâdakât olan fimâ beyne’d-devleteyn usûl ve müteferriât-ı muvâlâta lâyıkiyle dikkat ve ol vesile ile isticlâb-ı teveccühât-ı metbû’-ı ve velîni’mete muvâfakiyete sa’y u gayret eylemekdir” fehvâlarında cevâba müsâberet olundukda tekrâr elimi tutup izhâr-ı memnûniyet eyledikten sonra ta’limden gelmiş olduğu münâsebetle çizmeleri çamurluca bulunduğundan çizmelerini değışüb gelince²² kadar orada tevakkufunuzu lede’l-işâre zikri sebkât eden oda içindeki yazıhâneye girüb tahmînen iki dakika kadar orâda ârâmla tekrâr mevkuf-ı sâbıkına gelüb ta’lim yerinden gelürken divânihâne kapusu hâricindeki aralıkta görmüş olduğu mîralay ve kâ’im-makam

²¹ Metinde [r] harfi eksiktir.

²² Metinde [ye] yazılmamıştır.

ve iki nefer çavuş ve tevâbi'ât-ı çâkeriyi isimlerini haber vererek ta'rif eylememizi tercümân vâsıtasıyla lede'l-iş'âr tercümân oda kapusunu açub tercümân ilerüce ve arkasınca çâkerleri ve verâmızda²³ müşârün-ileyh divân yerine çıkıldıkda mîr-i mûmâ-ileyhimâyı ve tevâbi'ât-ı çâkeriyi Orlof Ceneral divân yerinin bir tarafına dizdirmiş ve cümle ceneraller ve Tiflis seraskeri ve sair bâ'zı mukarribin diğer tarafına dizilmiş bulunmağla heman doğru mîralay ve kâ'im-makam-ı mûmâ-ileyhimânın yanlarına varub kankı rütbede olduklarını ve kumandalarında ne mikdâr asker olduğunu su'âl eyledi. İcâbı vechile cevâbı lede'l i'tâ mîr-i mûmâ-ileyhümânın altı yanında dizilmiş olan gediklülerimiz kullarını dahi ferdin-ferdâ su'âle başladığında yalnız divân kâtibini ta'rif ve mâ'adâsı ehl-i hizmetden olduklarını beyân ile iktifâ kılınmıştır. Ba'dehû divânhâne kapusunun hâricinde kalmış olan sâlifü'z-zikr iki nefer emir çavuşlarını yanına çağırub çavuşların omuzlarına eliyle mu'âmele-i nevâziş-kârâne izhârından sonra "Erzurum'da kumandanızda ne mikdar asâkir-i mumtazama vardır?" su'âline cevâben "el-hâletü-hâzihi iki alay mansûre sîvârisiyle bir alay piyâdesi ve bir alay redif sîvârisiyle üç alay mikdâr piyâdesi mevcûd olduğu" ifade olundu. Ba'dehû müşârün-ileyh oradan oda kapusu önüne çekülüb çâkerinizi ve Tiflis seraskeri mûmâ-ileyhi yanına celble çâkerinizin ve serasker mûmâ-ileyhin birer ellerimizi kendü eliyle bir birimize tutdurub kendüsü dahi ikimizin birbirine merbût ellerimizi bir eliyle ortadan sıkıca tutub lisân-ı Türkî ile "eyülük isterim" dedikten sonra tercümân vâsıtasıyla "ittihâd-ı devleteynden bi'l-mübâhese serhâddat-ı cânibeyn ahâlisinin himâyelerine ve her bir maslahatda dostâne mu'âmele-i cemile izhârına dikkat olunmasını" ifade eylemiş olmağla "devleteyn-i kavî-şevketeynin hamden-lillah-i te'âlâ ittifâk ve ittihâdî ber kemâl olduğu cümleye aşikâr ve bu cihetle me'mûreyn-i cânibeyn irâde-i İmparatorâneleri üzre her bir husûsda mu'âmele-i dostâneye dikkat edeceklerimiz derkârdır" denildikde saded-i âhire intikâl birle "Kars Paşası²⁴ sizin vekilimiz midir yohsa devletce mensûb mudur?" deyu su'âline cevâben "Devletce mensûbdur. Ancak asâkir-i nizâmiye ve umur-ı serhâdiyeye dair kumandaya me'mûriyetimiz vardır" denildikde yine lisân-ı Türkîyle "O Paşadan râzı değilim!" dedikten sonra yine tercümân vâsıtasıyla "çünkü bu Paşamın kumandaya me'mûriyeti olmak hasebiyle benim O Paşadan râzı olmadığımı ve sevmeyüb istemediğimi taraf-ı hazret-i Sultâniye yazsın" dediğine cevâben sebebinden su'âl olunmak lâzım gelürse de İmparator-ı müşârün-ileyhin Paşa-ı müşârün-ileyhden ol vechile dilgîrlük izhârı divânhânedeki bizim ve anların tākımından elli altmış kadar

²³ Metinde sehven "varımızda" şeklinde yazılmıştır.

²⁴ Söz konusu Paşa Ferik rütbesinde olan Sadık Paşa'dır (konu ile ilgili bk., HH, 58080).

adamdan ziyâde cemi'yyet içinde vuku' bulmuş olduğundan sebebinden su'âl sûretleri hem söz uzamâsını müsted'î ve hem de şayet ri'âyet-i meclise menâfi olmak mütâla'alarıyla "cenâb-ı haşmet-meâb-ı İmparatorinin râzı olmadıkları me'mûrinden velini'metim Pâdişâhım Efendim dahi hoşnûd olmazlar. Kars Paşası henüz gelmiş olduğundan bilmeyerek mugâyir-i rızâ-ı İmparatori bir hareketi olduğu halde tenbîhde kusûr olunmayacağından başka irâde-i İmparatori üzre keyfiyyet vükelâ-ı saltanat-ı seniyyeye arz ve inhâ olur" denildi. Ba'dehû müşârün-ileyh odasına çekilüb Ceneral Orlof beraber girüb bizler orada azacık durduk. Bâlâda beyân olunduğu üzre kendüye olunacak iki re's kısrakla on re's esb dahi verâmızca divânhâne dâiresinin hâricindeki sâhaya gelmiş idi. Mûmâ-ileyh Orlof odadan çıkub tercümân vâsıtasıyla "İmparator atlara bakacaktır" deyu söyleyüb Orlof ile beraber atların yanına ilerüce gidildi. Hemân bizler atların yanına vardığımızı müte'âkiben verâdan müşârün-ileyh atların yanına gelüb çâkerinizi nezdine celble esbân-ı mezkûreyi birer birer önünden geçürdüb kısrakların küheylân olduğu me'mûrları tarafından haber verilmiş olduğundan izhâr-ı rağbet ederek kabûle işâret ve Tiflis'e götürülmesini orada bulunan Orlof Cenerale tenbîhden sonra yine îmâ-i selâm-ı mu'tâde-i mezkûre ile oradan divânhâneye ve divânhânedeki odaya çekildikde mûmâ-ileyh Orlof Ceneral çâkerinize kapağı İmparator tasviriyle musavver murassa'ca bir kutu getirüb "Size cenâb-ı İmparatorinin hediyesidir. Devletimizin büyüklerine mahsûs hamâ'il şeklinde bir nişân dahi nâme-i hümâyûnun cevâbıyla beraber Petersburg'dan size göndereceklerdir.²⁵ Nâme-i hümâyûnun cevâbı buradan verilmek lâzım gelürse de nezd-i İmparatoride divân takımından yazıcı olmadığından Petersburg'dan irsâli tensib olunmuş ve sizi buradan avdete murahhas eylemişlerdir" dedikde icâbı vechile mu'âmele-i cemile izhârıyla kutu ahz ve cevâb-ı meveddetkârane i'tâsından sonra Orlof Cenarelle veda' olunarak orada tevakkufla atımız yavaşdırılıncaya kadar yanımızda bulunan mîr-i mûmâ-ileyhümâ ve tevâbi'ât-ı çâkeri divânhânedeki taşrada bir odaya celble mîr-i mûmâ-ileyhümâdan Mîralay Mustafa Beye kapağı elmaslıca ve tahmînen on sekiz bin yirmi bin guruş kıymetlü bir kutu Kâ'im-makam Hacı Beye tahmînen on bir on iki bin guruş kıymetlü bir yüzük ve dâire-i çâkeri gediklülerinden yedi nefer kullarının ba'zısına yüzük ve ba'zısına minekâr ve altun kutular i'tâ olunmuş ve merkûmân yedi nefere verilen eşyanın topu otuz beş bin kırk bin kadar tahmin olunmuştur. Bundan başka emir çavuşlarıyla gediksiz hademe ve sarrâc ve aşçı makulelerine verilmek üzre

²⁵ Daha sonra gönderilen nişanla ilgili bk., HH, 33604; Nâme-i hümâyûn'a gönderilen cevapla ilgili de bk., HH, 46186; HH, 46186-A.

konsolos ma'rifetiyle üç yüz bıçaklı altunu vürüd eylemiş ve konsolos-ı mûmâ-ileyh ma'rifetiyle münâsibine göre taksim kılınmıştır. Mîr-i mûmâ-ileyhimâ ve tevâbi'ât-ı merkume yanımıza toplandıklarında atlarımıza binüb konağımıza geldiğimizi müte'âkiben İmparator-ı müşârün-ileyh Gümrü'den sâ'at dört sularında hareket ve Serdârabâd tarafına müteveccihen olduğumuz konağın önünden azîmet edeceği haber verildiğine binâen konak penceresinden temâşâ sûreti soğuk düşeceği mütâla'asıyla derhal elbise-i resmiye çıkarılarak mîr-i mûmâ-ileyhümâ ve teba'a-i sâire ile şöylece seyirci sûretiyle konak kapusu önüne çıktığımızda rikâbında elli altmış kadar kazak atlası ve verâsında birlikde olan cenareller ve *atyuntandlar* ve ehl-i hizmet mecmû'ı birkaç hinto verâsında ve kendü hintosunda Orlof General hem-zânü-yı ku'ûd olarak konak önünden seyr-i serî ile mürür ve bizleri gördüğü mahallden başında olan alâmet-i mahsûsasını çıkarub hizâmızı geçinceye kadar taraf-ı âciziye mu'âmele-i nevâziş göstermiş ve çâkerleri dahi anların mu'tâdi vechile temennâ sûretini uyduramadığından şöylece iki elimizi hafifce ref'le fesin iki tarafına vaz' ederek ta'lîmât-ı seniyyede iş'âr buyurulan resm-i tevâzzu'un icrâsına yol bulunmuş ve müşârün-ileyh ol vechile Serdârabâd tarafına gitmiş ve oradan Revan ve Revan'dan ara-yatı Tiflis'e ve Tiflis'de üç gün ârâmla sandalyegâhı olan Petersburg'a azîmet edeceği ve Revan'da İrân şehzâdesini görüştürüb mahalline i'âde eyleyeceği me'mûrları tarafından haber verilmiş ve İrân'dan firârî şâh-ı sâbık Ali Şâh ve iki nefer Şehzâdeler el-hâletü hâzihî Karabağ'da mültefiten müsâfiretlerine ri'âyet olunmakda olduğu ve Tiflis'de İmparator ile görüşmelerine ruhsat verilmesi me'mûl bulunduğu me'mûrlarından rivâyet olunmuşdur. Hakk te'âlâ saltanat-ı seniyyeyi ilâ yevmü'l-kıyâm zevâlden masûn ve velîni'met bi-minnetimiz Efendimiz hazretlerini bekâ-ı ömr-ü saltanatla Pâdişâhı rub'-ı meskûn buyursun ve dâima ni'met ve ihsânına cihân ve cihâniyân teşekkürde olsun. İki nöbet mücerred ma'âniyen ahvâl-i râiyyet ve fukarâ niyet-i hayriyyet-i şâhâneleriyle ba'zı memâlik-i saltanat-ı seniyyelerini teşrif-i ihsân-ı redif Pâdişâhâneleriyle taltifleri vukû'a geldiğinde şeref-yâb-ı kudûm-i âtîfet melzûm-ı şehinşâhâneleri olan medâin ve kasabât ve kurâ ahâlisinden vücûh-ı memleket ve ağınyâ ve gedâ ve bi'l-cümle ahâli ve re'âyâ ve her biri atâyâ-ı bi-hesâbla kâmyâb oldukları kâffe-i memâlik-i İslâmiyenin ma'lûmu olarak bu cihetle dahi kâtibe-i sükkân-ı bilâd-ı İslâmiyeyi tekrâr hayır du'â şâhânelerine mecbûr buyurdıkları cümlemize başka başka cây-ı teşekkürdür ki İmparator-ı müşârün-ileyhden Gümrü ahâli ve fukarâsına bu makule şeylerden bir asâr zuhûr etmemiş ve oraya gelince değin uğradığı mahallerde dahi vuku'u işidilmemiştir. Müşârün-ileyh vech-i meşrûh üzere geçdikten sonra konak içine girilüb nîk atlarımıza hîn-ı vürüdümüzde hududa

karib olan Kars'a tabi Şüregil karyelerine gönderilmiş bulunduğundan atların celbi için adam gönderilmek sadedinde iken Tiflis seraskeri-i mûmâ-ileyh müşârün-ileyhden bir on dakika gerü kalmış olduğundan serasker-i mûmâ-ileyh Tiflis kabarnatörü ceneralle beraber konağımıza uğrayacağı haberi ilerüce gelmiş olmağla serasker-i mûmâ-ileyh devlet-i müşârün-ileyhânın büyük rütbelerine mutasarrıf bulunduğu haysiyetle mülâkatımızda oda kapusu hâricinde karşılanmış ve ol vechile teşyî olunmuş ve yârim sâ'at kadar mecâlisatda tatlı kahve ve şerbet müsüllü merâsim-i ma'lûma icrâ ve biraz te'kid-i meveddet ve dostiye daîr musâhabet-i levâzımı ifâdan sonra "*cenâb-ı İmparatorinin Kars Paşasından dilgîrlik izhâr buyurdıkları irâdeleri vechile vükelâ-ı saltanat-ı seniyyeye iş'âr olunacağı derkâr ise de bu keyfiyetin sebebi dahi muhibbinizin ma'lûmum olsa da ana göre hem kendüye tenbihât-ı icâbiye icrâ etsem ve hem de mahalline öylece bildirsem*" gibi istimizac olundukda serasker-i mûmâ-ileyh sebebinden tecâhül sûreti göstererek "*Paşanın henüz gelmiş ve her maslahatın usûl-ı fûrû'unu anlayacak kadar vakt olmamış olduğumu*" i'tirâf sûreti göstermiş olduğundan çâkeriniz dahi vükelâ-ı devlet fahîmenin "*siz her vechile kâr-âşinâ ve rast-gûyânından bulunduğunuz müsellemler ve kimesneye gadr sûretini tecvîz etmeyeceğiniz emr-i gayr-ı mübhem olduğundan eğer bu mâddenin Devlet-i aliyeye yazılmayarak Paşanın kusûrundan ma'dûd olacak hareketi her ne ise icâbi vechile tarafımızdan tenbihle geçirilmesi husûsuna müsâ'ade istihsâline himmet olunursa muhlisinizde memnûn olurum*" dediğimde "*sizin hâtırınız için maslahatı Tiflis'de İmparatordan anlayarak size yazarım. Siz benim kağıdım gelince[ye]*"²⁶ kadar Devlet-i aliyeye ifâde-i te'hîr eylemenizde beîs yokdur" demiş olduğuna nazaran bu mâddenin şimdi bu takrîre derc ve iş'ârî lâzım gelmez gibi ise de serasker-i mûmâ-ileyhin öyle demesi pek iltizâmlı bir cevâb sûretinde anlaşılacağına ve bu dilgîrliği müşârün-ileyh cümle içinde izhâr eylemiş bulunduğuna şâyed keyfiyyet-i mezkûre İmparator-ı müşârün-ileyh tarafından cânib-i sefârete ifâde olunub da savb-ı çâkeriden yazılmamış bulunması me'sûliyyet-i âcizâneme sebep olmak mütâla'adan baîd olmayacağına binâen hasbe'l-ihityât bu mâdde dahi bu mahalde iş'âra ibtidâr kılınmış olub seraskerleri mûmâ-ileyhden bu bâbda ne vechile cevâb vürüd ederse ol dahi iş'âr olunur veche muharrer üzere seraskerleri mûmâ-ileyhle yarım sâ'at mikdâr-ı muvâneset ve musâhabetden sonra kalkub gitmiş ve daîre-i çâkeri hademesine yüz bıçaklı altunu bırakmış ve çâkerleri dahi ol gün Gümrü'den mu'âvedete her ne kadar çalışmış isem de veche mezkûr üzere Şüregil'den hayvânâtımız yevm-i

²⁶ Metinde [ye] yoktur.

mezbûrde erişememiş olduğundan ol gün dahi bi'z-zarûr Gümrü'de ârâm birle ferdâsı ale's-sabâh Gümrü'den hareket ve avdet olduğunda sâye-i ihsânvâye-i hazret-i şâhânede istikbâl resmini ne vechîle icrâ etmişler ise mu'âvedetimiz dahi resm-i teşyî ol vechîle icrâ eylemişlerdir. Avdet günü Şüregil karyelerinden Gümrü'ye dört sâ'at bir karyede beytütet olunmuş ve mukaddemlerde Kars ile Gümrü arasında cânibeyne yedişer sâ'at mahalde Şüregil kazâsı toprağında Ani şehri harâbesi demekle müştehir bir harâbe-i kadîme işidile gelmiş ve ekser efrenc tâ'ifesi harâbe-i mezkûreye mahsûs yol uğradub seyr ü temâşâ ve tersîm eyledikleri istimâ' olundukca harâbe-i mezkûrenin bir münâsebeti düşüb de görülmüş olması hâtırda bulunmuş ve Kars'a giderken iki sâ'at mikdârı caddeden inhirâf olduğuna sûrette yolumuz harâbe-i mezkûre içinden geçmiş olacağı haber verilmiş olduğundan karye-i mezkûreden kalkub harâbe-i mezkûre yoluyla azîmet ve harâbe-i mezkûre mu'âyene kılınmıştır. Fi'l-hakika mukaddemâ istimâ' olduğuna misüllü harâbe-i mezkûre vech-i muharrer üzere Kars'la Gümrü beyninde ve Arpa çayı kenarında bir şehir harâbesidir. El-hâletü-hâzihi birkaç mahalde kabil-i ta'mîr olacak İrani resm minârelü câmi'ler ve Ermeni kiliseleri ve kal'asından haylice duvarlar ve kral sarâyı âsârı vardır. Çâkeriniz indimde bulunan tevârihden harâbe-i mezkûre keyfiyyetini tahkike zaferyâb olamadım. Ancak Ermeni milleti tevârih aşınâlarının haber verdiklerine nazaran mülûk-ı Ermeniyeye binâsı imiş. Cengiziyeye Ermenilerden almış sonradan yine Ermeni eline geçmiş. Galibâ bir müddet İranlu eline dahi geçmiş. Ba'dehû altı yedi yüz sene mukaddem hareket-i arz sebebiyle harâb ve ahâlisi etrâfa perişân olmuşlar. Eğerce Ermeni târihlerinde yüz bin hâneli bir şehir olmak üzere yazılmış olduğu söyleniyor ise de şimdiki görünen âsâr-ı harâbiyete nazaran ol mikda[r]²⁷ büyük olması me'mûl değil ammâ tahmînen on beş yirmi binden mütecâviz hâneli bir şehir hârebesi olmak mahsûs olur. Geçenlerde bu tarafa me'mûriyyeti bâ-emir nâme-i sâmi iş'âr buyurulmuş olan mühendis halîfesi henüz vürûd etmemiş olmağla halife-i merkum geldikten sonra oraya irsâlle harâbe-i mezkûre tersîm ve resmî takdim etdirilmesi muvâfık-ı irâde-i alîyye buyurulursa iş'ara inâyetleri ve harâbe-i mezkûrenin bir vakt-ı münâsibde i'mârî husûsuna himmet-i âli masrûf buyurulsa ba'zı güne muhsinâtdan hâlî olmayacağından bu dahi menût-ı irâde-i âlidir. Harâbe-i mezkûre mu'âyenesinin ferdâsı Kars'a bi'l-vüsûl İmparator-ı müşârün-ileyhin kendüden dilgîrlük sûretinde vâki' olan ifâdesi paşa-ı müşârün-ileyhe etrafiyla bi'l-ifâde bu keyfiyyet ne sebebe mebnî olduğu su'âl ve istiksâ ile meyânemizde buna dâir müzâkere ve mütâla'a olundukca Paşa-ı müşârün-

²⁷ Metinde [r] harfi eksiktir.

ileyhin ifâdesine nazaran bâlâda beyân olduğuna üzere Çıldır eyâletinin Rusyalu'da kalmış olan kıt'a dâhilinde bulunan ehl-i islâmın geçen sene bu tarafa nakillerine ruhsat verilmişken seraskerleri mûmâ-ileyh i'tizâr etmiş izin ve ruhsatla kimesne çıkamamış olub sonradan biraz hâneler bir takrîb ile bu cânibe çıkmış ve ol vechîle Rusya içinden çıkub gelmiş olan ehl-i islâm Paşa-ı müşârün-ileyh²⁸ tarafından ba'zı kazâlara yerleşdirilmiş olması cihetle seraskerleri mûmâ-ileyh bu maddeye muğber olması me'mûl bulunmuş olduğundan İmparatorun bu mu'âmesi seraskerleri mûmâ-ileyhin ta'lîminden icâb edeceğini ifâde eylemiş ise de hakikat-i maddede böyle olmasında böyle olmayub da anlayamadığımız bir sebebden neş'et eylemesi de melhûz olmağla her ne ise bu maddede bundan sonra seraskerleri mûmâ-ileyh tarafından zuhûr edecek tahrîratdan dahi ne vechîle anlâşılabilirse tekrâr iş'ara ibtidâr olunur. Kars'da bir gün istirahatle ferdâsı hareket ve târihden beş gün mukaddem Erzurum'a vürûd-ı çâkeri müyesser gerde-i rabb-ı izzet olmuş ve bu me'mûriyyet münâsebetiyle mesâlih-i mevkûle-i âcizânemden umûr-ı askeriyeye dâir ve sâir ba'zı husûsât otuz altı gün kadar dîçâr-ı ukde-i te'hîr olmuş ise de rabbimiz te'âlâ ve tekaddes sâye-i ihsânvâye-i hazret-i velîni'met-i bi-minneti ilâ yevmü'l-karâr müfârik kâffe-i i'bâd-ı bilâd ve fark-ı bendegânemizde sâyebân buyursun da bi-'avnihi-te'âlâ her bir husûs yine sırasından düşürülmeyerek tanzîm ve temşiyetine muvaffakiyyet-i bendegânem eltâfû'l-ilâhiyeden müsted'âdir her ne kadar tasdî-i ser mihr-i efser-i âlîden ihtirâz vâcibe-i uhde-i edeb-i ubûdiyyet ise de bu makûle husûsâtın ifâdesinde noksan birağılması da me'mûrine taksîrât nev'inden ma'dûd olacağına binâen bu tafsilâta cür'et olunmuş ve hamden-lillâhi-te'âlâ sâye-i lûtf ve âtifet vâye-i hazret-i Şâhânede masârîfın ziyâde gittiğine bakılmayarak bâlâda tezkâr olduğuna vechîle konsolos-ı mûmâ-ileyhin tensîbiyle müşârün-ileyhe takdim olunan esbler ve boğcadan mâ'adâ yanında beraber olan mu'teber cenerallere ve seraskerlerine ve ikrâma me'mûr olan ve sâir münâsebeti mütâla'a kılınanlara her birinin merâtib ve mekadîrına göre on yedi re's esb ve birkaç tâk şâl ve otuz kırk tob mikdar-ı sevâî Brusa kumâşısı ve ba'zılarına sâ'at ve çubuk takımı ve kutu misüllü hediyeler verilmek ve icâb eden mahallerde ziyâdece bahşîşât i'tâ kılınmak misüllü şeylerde kat'â tecviz-i kusûr olunmamış ve bu verilen eşyâ cümlesi velîni'met-i âlem ve velîni'met-i bi-minnetimiz Efendimiz Hazretlerinin hazâin-i mekârim defâin-i şâhânelerinden verilmiş mâl olarak çâkerleri sâye-i kimyâ-pâye-i hazret-i şâhânelerinde delâlet i'tâsiyla şerefyâb

²⁸ Çar I. Nikola'nın isteği doğrultusunda Sadık Paşa görevden alınmış ve yerine İskender Paşa atanmıştır. Bununla ilgili bk. HH, 46117; Takvim-i vekâyi, sayı:158 (28 N. 1253), s.2; Takvim-i vekâyi, sayı:159 (26 L. 1253), s. 4.

olduğumun ifâ-ı şükründe bi'l-vücûh âciz ve kâsır olduğum misüllü mücerred semere-i makam-ı behre-i teveccühât-ı ihsân âyât-ı Şâhâne ile sâye-i felek pâye-i Pâdişâhânedede İmparator-ı müşârün-ileyhden ve me'mûrlarından müşâhede olunan hürmet ve ri'âyet-i dostâneye göre bu masârîfın birkaç katı olsa aranmayacak derecede bir keyfiyyet olduğundan bu bâbda dahi bi'l-vücûh müteşekkîr olarak müşârün-ileyh tarafından verilmiş olan musavver kutu memhûren kapı kethudam efendi kulları tarafına isrâ kılınmış olmağla gerek kutu-ı mezkûre ve gerek nâme-i hümâyûnun cevâbıyla gönderecekleri nişân-ı mezbûr hakkında ne vechîle emir ve irâde-i seniyye müte'allik buyurulur ise iş'âra lûtf ve himmet-i aliyyeleri istid'âsıyla takdim-i takrîre mücâseret kılındı. Her an ve her bâr cümlemize edâsı mesâbe-i farz-ı aynda olduğu vechîle hemân cenâb-ı hudâvend için takeddes şânehû ammâ yekulü'z-zâlimûn şevketlü kerâmetlü azemetlü kudretlü veliyyûn-ni'am-ı âlem ve velîni'met bî-minnetimiz efendimiz hazretlerinin ilâ yevmü'l-karâr ömr ü âfiyet-i Şâhânelerin ebed-nümûn ve a'dâ ve bedhâhların sernigûn ve kâffe-i bendegân ve hayr-hâhâne-i Pâdişâhânelerin her hâlde mesrûr ve memnûn buyura âmin be-hürmeti-seyyidü'l-mürselin.

Mühür

Muhlis Es'at Behemnâme-i Mehmed Est(?)

29 B. 1203/29 Ekim 1837

ABSTRACT

THE TRIP OF TURKISH SPEAKING RUSSIAN TSAR NICOLAI THE FIRST TO CAUCASIA (1837) AND THE OTTOMAN EMPIRE

The interest of Russian Empire in the Caucasia riched the highest point with the trip of the Tsar Petro the first to the Caspian coast with excuse helping to Iran in the year 1722 while the Afghanistan and Iran were in strong dispite. After the Tsar Petro I. an other Russian tsar, Nicolai the first went on the trip to Caucasia in the year 1837. In this article it was dealt with the reflections of the trip of the Tsar Nicolai the first to Caucasia on the Ottoman Empire. Within the report which was written and than presented to the Capitol İstanbul by Esat Pasha who was sent to the city Gümrü to say "wellcome" to the Tsar in the name of the Ottoman Empire was generally evaluated. And in addition to whom it may concern, the whole transcription of the report is attached and thus it is struggled to draw an attention to the importance of the issue.

